

ƏDƏBİYYAT / ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ / ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ

UOT 821.112.2

Nərgiz Qurbanova
AMEA-nın Gəncə filialı

“TÜRK” KONSEPTİNİN İFADƏSİNDƏ K.MARLOUNUN YARATDIĞI “PARALEL REALLIQ” VƏ YA ALTERNATİV TARİX (Teymurləng obrazı – K.Marlounun alter-eqosu ilə daxili komplekslərinin kontaminasiyası kimi)

Açar sözlər: *Kristofer Marlou, “Türk” konsepti, “Tamburlaine the Great” pyesi, alter-eqo, proyeksiya.*

Key words: *Christopher Marlowe, concept “Turk”, play “Tamburlaine the Great”, Amir Timur (Amir of the Timurid Empire), alter ego, projection.*

Ключевые слова: *Кристофер Марлоу, концепт «Турок», пьеса «Великий Тамерлан», Амир Теймур, альтер-эго, проекция.*

İntibah dövrü ingilis ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri sayılan Kristofer Marlounun həyat yolunun çox qısa olmasına baxmayaraq, müstəsna istedad sahibi olan dramatq və şair öz parlaq yaradıcılığı, ölməz əsərləri, novator ideyaları ilə, eləcə də, öz dövrü üçün çox asi sayılan ruhu ilə adını qızıl hərflərlə Dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə yazdırmağa müvəffəq olmuşdu. K.Marlounun yenilikçiliyi, novatorluğu, sadəcə olaraq, ingilis dramaturgiyasında ilk dəfə “ağ şeir” (blank verse) vəzn-qafiyə formatını məşhurlaşdırması gerçəkliyi ilə məhdudlaşdırıla bilməz. K.Marlou öz müasirlərinə və xələflərinə müstəsna təsir göstərmiş və bununla da ingilis ədəbiyyatını yeni keyfiyyət mərhələsinə keçidi təmin etmiş öndər ədəbi simalardan sayılır. Təkcə onu demək kifayətdir ki, K.Marlounun ədəbi nüfuzu və çəkisinə retrospektiv baxışla nəzər salan müasir tədqiqatçılar onu “Şekspir əsərlərinin müəllifi”¹ və ya həmmüəllifi² statusu ilə “mükafatlandırmışlar”.

¹ Daha ətraflı bax: [1].

² Obyektivlik naminə qeyd etmək lazımdır ki, aparılan kompüter hesablamalı statistik araşdırmalar sayəsində U.Şekspirin bir neçə pyesində K.Marlounun həmmüəllifliyi faktı rəsmi şəkildə etiraf edilmişdir [2].

K.Marlou yaradıcılığının ən cazibədar tərəflərindən biri – onun öz yaradıcılığında “Türk” konseptinin geniş şəkildə işıqlandırılmasına yer verməsi ilə bağlıdır. K.Marlou bir türk hökmdarının öz dram əsərinin (*The Tamburlane Great*) həm protaqonist, həm də antaqonist qəhrəmanlarını türk hökmdarı olaraq seçmiş ilk ingilis dramaturqu kimi maraqlı doğurmaya bilməz. Maraqlı cəhətlərdən biri həm də ondan ibarətdir ki, dramaturq həmin əsərində öz psixoloji kimliyinin ən dərin qatların gizli saxladığı bir çox məqamları yad dil daşıyıcısı olan, yad mədəniyyət nümayəndəsi olan və ən nəhayət, fərqli dinə etiqad edən qəhrəmanın obraz cizgilərində ifadə etməyə, canlandırmağa çalışmışdı. Təzadlı şəxsiyyətə malik olan K.Marlounun keşmə-keşli həyatı onun yaradıcılığında əksini tapmış bir çox psixoloji proyeksiyaların, davranış patternlərinin əslində onun daxili aləminin inikası olduğunu deməyə əsas verir. Həmin proyeksiyalardan biri kimi K.Marlounun öz baş qəhrəmanı – Əmir Teymur obrazını ateist kimi, Tanrıya asi çıxan, Məhəmməd Peyğəmbərin nüfuzu heç sayan bir təzadlı şəxsiyyət kimi canlandırması ilə bağlıdır.

Xatırladaq ki, hətta pyesin 1588-ci ildəki nəşrinə şərh yazmış həmkarı Pober Qrin (Robert Greene, 1558-1592) Marlounu öz **qəhrəmanını (Əmir Teymur obrazını) ateist etməkdə** günahlandırmışdır [3; s.1]. Onu da qeyd edək ki, Əmir Teymur obrazının dilindən səsləndirilən və faktiki olaraq, Tanrıya qarşı üsyan, etiraz, təkəbbür kimi qiymətləndirilə bilən həmin fikirləri mənfi yöndə şərh edən R.Qrin öz əleyhidarlarının bunun (yəni, Teymurun “ateistləşdirilməsi” bağlı səsləndirilən misralara yer verilməsinin) poetik ifadəlilik naminə edilməsi ilə bağlı əks-argumentlərinə etiraz edərək vurğulamışdır ki, heç bir halda poeziya belə “*dözülməz və ..iyrənc*” hallara yol verməməlidir (daha ətraflı bax: [4; 28-31]). Bu isə onu deməyə əsas verir ki, hələ o dənəmlərdə çağdaşları Marlounun öz ateist görüşlərini qəhrəmanların dilində “kodlaşdırdığını”, öz ateistik görüşlərini obrazlarının düşüncə və fikirləri kontekstində tamaşaçısına, oxucusuna təqdim etdiyinin fərqi varırdılar.

TAMBURLAINE

Well said! let there be a fire presently.

[They light a fire]

In vain, I see, men worship Mahomet:

My sword hath sent millions of Turks to hell,

Slew all his priests, his kinsmen, and his friends,

And yet I live untouch'd by Mahomet. [5].

Bu parçada yer alan sarkazm və aşağılama, əslində Peyğəmbərə deyil, Allaha ünvanandırılır. Buradakı qarışıqlığın, yəni müqəddəs Qurani-Kərimin Tanrı kəlamı kimi deyil, məhz, Məhəmməd Peyğəmbərin kitabı kimi

təqdim edilməsinin başlıca səbəblərindən biri xristian dini doqmaları ilə əlaqəlidir. Belə ki, xristianlıq dini doqmalarına görə “Müqəddəs Üçlük” (Trinity) Müqəddəs Ata, Müqəddəs Oğul və Müqəddəs Ruhun birliyini ehtiva edir. Bu da özü ilə ən aparıcı xristian doktrinlərindən birini “Müqəddəs Üçlük formulunu” (Trinitarian formula) təcəssüm etdirir.

Formul özü ilə Tanrının fərqli təzahür formalarının bir vəhdətdə nəzərdən keçirilərək zikr edilməsini nəzərdə tutur: **İN NŌMINE PĀTRIS ĒT FİLII ĒT SPĪRITŪS SĀNCTI** – *The Father and the Son and the Holy Spirit* “*Ata, Oğul və Müqəddəs Ruh*”. Xristianlıq doktrinində bu anlayışlar bölünməz vəhdət, eyniyyət təşkil edirlər (*In Christian doctrine, the unity of the Father, Son, and Holy Spirit as one God in three persons.*) [6].

Bu formulun xristianlıq üçün həlledici dini identiklik göstəricisi olmasını sübut edən cəhət isə ondan ibarətdir ki, təriqət fərqliliyindən asılı olmayaraq, katoliklər, provoslavlar, protenstantlar və eləcə də anqlikan kilsəsi ardıcılıarı da öz dini ibadət və ayinlərində həmin formulun zikr edilməsinə mütləq şəkildə yer verirlər. “*Go, therefore, and make disciples of all nations, baptizing them in the name of the Father, and of the Son, and of the Holy Spirit*” (Matthew 28:19) [7].

Dəfələrlə ateizmdə şübhəli bilinən və yalnız öz hakimi-mütləq himayədarları sayəsində dar ağacından qurtulan Marlounun Məhəmməd Peyğəmbərə xitabən “söylədiyi” ittiham, sarkazm dolu ifadələr, əslində onun özünün dinə yanaşmasının proyeksiyasından başqa bir şey deyil. Məhz, bu səhnədə Marlou öz düşüncələrini, öz ateist yanaşmasını (Marlounun ateistliyi ilə bağlı ehtimallar haqqında daha ətraflı bax: [8] ; [9]), Tanrıya qarşı sitəmini yaratdığı obrazının (Teymurləngin) Məhəmməd Peyğəmbərə “münasibəti” vasitəçiliyi ilə dilə gətirmişdir.

Teymur obrazının dilindən səsləndirilən Məhəmməd Peyğəmbərə münasibətdə Marlounun özünün ateistik görüşlərini proyeksiya etdiyini əyani şəkildə sübut etmək üçün dahi dramaturqun tərcümeyi-halı ilə bağlı araşdırmalarda dəfələrlə səsləndirilən detalları xatırlatmaq kifayətdir. Belə ki, bir çox mənbələr K.Marlounun dilindən dəfələrlə geniş çevrədə (öz zamanı üçün ölüm hökmü ilə cəzalandırıla biləcək səviyyədə kəskinliyi ilə seçilən) ateistik fikirlərin səsləndirildiyini qeyd edirlər. Həmin ifadələrin təhqiramiz mahiyyət kəsb etməsi, İsa Peyğəmbər və Məryəm Ana obrazlarının müqəddəsliyinə kölgə salan və “Müqəddəs Üçlükə” bağlı dini doqmaları tamamilə inkar edən xarakterə malik olması Marlounun Teymurlənginin islamofob təbiətinin kökündə nələrin gizləndiyini ehtimal etməyə əsas verir. Belə ki, “*İsa Peyğəmbər – bic doğulmuş şəxsdir, Müəqqəs Məryəm – fahişədir, Cəbrayıl Mələk isə Müqəddəs Ruhla aradıüzəldəndir*” (“**Jesus Christ was a**

bastard, Saint Mary a whore, and the Angel Gabriel a bawd to the Holy Ghost.”)³ [9; s.34] kimi dəhşətli ifadələri dilə gətirən şəxsin qəlbində Tanrı qorxusunun və İlahi sevgisinin olduğunu zənn etmək çətindir. Riçard Beyns adlı hökumət xəfiyyəsinin dilindən qələmə alınmış ifadələrdə qeyd edildiyi kimi, hələ universitet təhsili dönməindən öz ateist görüşlərini formalaşdırmış olan K.Marlou həтта özünün tamamilə yeni din yarada biləcəyi haqqında etinasız tonlu zarafatları ilə seçilmiş. K.Marlou həmin zarafatlarında İsa Peyğəmbəri homoseksual və bic doğulmuş adı insan övladı kimi dəyərləndirirdi⁴ [10] ki, bu da İsa Peyğəmbərin İlahi təbiəti ilə bağlı xristianlıq görüşlərini tamamilə inkar etmiş olurdu. Elə məhz bu səbəbdən də 20 may 1593-cü ildə həbs edilən K.Marlou dövlətə xəyanətdə ittiham olunmuşdur [11]. Belə ki, I Elizabet dövründə Roma katolik kilsəsinə bağlılığına tamamilə son vermiş anqlıkan kilsəsinin başında monarx, yəni kraliçanın özü dururdu (daha ətraflı bax: [12]). Bu mənada dini ehkamlara qarşı çıxmaq dövlətə qarşı xəyanətlə bərabərləşdirilirdi.

Xatırladaq ki, **proyeksiya (projection)** L.Xyel və D.Ziqlerin də qeyd etdiyi kimi, xüsusi növ müdafiə mexanizmi olub, individiumun özünün reallaşması mümkün olmayan arzu və istəklərinin digər şəxsə “köçürülməsini” ehtiva edir [13]. Eyni zamanda R.Komer isə proyeksiyanı təkəcə arzu və istəklərin ötürülməsi kimi deyil, məhz, **arzuolunmaz olan** (yəni, **cəmiyyət tərəfindən qınanala bilən**, şəxsiyyətin özü tərəfindən doğru sayılmayan – N.Q.) impulsların digər şəxsə və ya şəxslərə “ötürülməsi”, onların üzərində təqdim edilməsi kimi nəzərdən keçirir [14].

Bu ehtimalın doğruluğunu növbəti sətirlərdə izləmiş oluruq:

*Why send'st **thou** not a furious whirlwind down,
To blow **thy** Alcoran up to thy throne,
Where men report **thou sitt'st by God himself?***

Tanrı dərğahında qərarlaşmasına baxmayaraq, Məhəmməd Peyğəmbəri acizlikdə günahlandırın Marlou (yəni, burada dramaturqun situativ alter-aqosu, yəni müvəqqəti alter-eqosu kimi çıxış edən Teymurləng obrazı) onun

³ Digər variantlarda: “*Christ was a bastard and his mother dishonest*” and “*the Angell Gabriell was bawd to the holy ghost, because he brought the salutation to Mary* [9 ; s.35]; “*Christ was a bastard,*” and that “*Gabriell*” pimped for the ‘*holy ghost, because he brought the salutation to Mary*’ [8 ; s.74].

⁴ *He claimed that he definitely heard Marlowe say that "Christ was a bastard and his mother dishonest". He also said that Marlowe once remarked that "if he were put to write a new religion, he would undertake both a more excellent and admirable method". Finally, he stated that Jesus Christ was a homosexual and "St John the Evangelist was bedfellow to Christ... and that he used him as the sinners of Sodoma"* [10]

heç bir cəza tədbiri edə bilmədiyini, minlərlə insanın qatili olmasına rəğmən, Teymurləngin hələ də cəzasız qalmasını xatırladır. Halbuki, ittihamların ünvanı İslami ehkamlara görə tamamilə yanlış seçilmişdir. Belə ki, heç bir müsəlman etdiyi yanlış əməllərə görə Məhəmməd Peyğəmbər tərəfindən cəzalandırılacağını zənn edə bilməz. Bu yanaşma kökündə İslam fəlsəfəsinə, İslam ehkamlarına ziddir.

*Now, Mahomet, if thou have any power,
Come down thyself and work a miracle:
Thou art not worthy to be worshipped
That suffer'st flames of fire to burn the writ
Wherein the sum of thy religion rests:...*

İslama görə, cəzalandıran və mükafatlandıran yalnız və yalnız Allahdır. Teymurləngin dilindən səsləndirilən bu sarkazmda isə milyonlarla müsəlman türkünün qətlinə görə (*My sword hath sent millions of Turks to hell*) Məhəmməd Peyğəmbərin onu cəzalandırmaması fikrinin bəyan edilməsi, bir daha Marlounun xristian və İslami doktrinləri öz müəllif intensiyası naminə kontaminasiya etməsi kimi anlaşılmalıdır: heç bir müsəlman (hətta sonradan ateist olmuş şəxs) Məhəmməd Peyğəmbərin cəzalandırıcı gücə malik olması fikrini səsləndirə bilməz. Belə ki, “günahları bağışlayan” İsa Peyğəmbərdən fərqli olaraq, İslamda günah və cəza dixotomiyasının cəzalandırılması kimi əlahiddə funksiya yalnız və yalnız Tanrıya aid edilir. Bu sətirləri qələmə almaqla K.Marlou bir daha özünün proyeksiyasını ifadə edir və ateist görüşlərini, cəzalandıran, günahlara görə hesabat tələb edən Tanrının olmaması fikrini aşılamağa çalışır.

Real tarixi mənbələr Əmir Teymurun qatı dindar olduğunu və hətta onun çoxsaylı tutulları sırasında **“İslamın qılıncı”** adının yer aldığını [15] da qeyd edirlər. Göründüyü kimi, Əmir Teymuru ateist Teymurləng qismində təqdim etməklə K.Marlou alternativ tarix yaradıcılığına baş vurmuş və öz obrazının dili ilə öz proyeksiyalarını, daxili komplekslərini ifadə etməyə, bununla da alter-ego-sunu yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. History of the Marlovian Shakespeare Authorship Theory, 2012. <https://shakespeareanauthorshiptrust.org/marlowe-history>
2. Alberge D. Christopher Marlowe credited as one of Shakespeare's co-writers // The Guardian, 23 Oct 2016. <https://www.theguardian.com/culture/2016/oct/23/christopher-marlowe-credited-as-one-of-shakespeares-co-writers>

3. Cheney P. Introduction: Marlowe in the twenty-first century // The Cambridge Companion to Christopher Marlowe (edited by Cheney P.), Cambridge: Cambridge University Press, 2004, pp.1-23.
4. Riggs D. Marlowe's life // The Cambridge Companion to Christopher Marlowe (edited by Cheney P.), Cambridge: Cambridge University Press, 2004, pp. 24-40.
5. Marlowe Ch. Tamburlaine the Great, <https://www.gutenberg.org/files/1094/1094-h/1094-h.htm>
6. Holy Trinity <https://www.britannica.com/summary/Trinity-Christianity>
7. Matthew 28:18-20 <https://www.christianity.com/bible/esv/matthew/28-18-20>
8. Labbe S. Atheist, Anglican, or Recusant: Marlowe 's Revolt From Unorthodox in The Tragical History of Doctor Faustus <https://dc.cod.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1246&context=essai>
9. Friedman M.D. The God-Haunted Atheist and the Posh Boy: Christopher Marlowe in Will and Upstart // Journal of Marlowe Studies <https://journals.shu.ac.uk/index.php/Marlstud/article/view/31>
10. Christopher Marlowe https://spartacus-educational.com/Thomas_Kyd.htm
11. Richard Baines https://spartacus-educational.com/Richard_Baines.htm
12. Елизавета I Тюдор // Энциклопедический словарь. 2009. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/es/20541/%D0%95%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0>
13. Хьел Л., Зиглер Д. Проекция // Хьел Л., Зиглер Д. Теории личности. 2003 <https://vocabulary.ru/termin/proekcija.html>
14. Комер Р. Проекция // Комер Р. Общая психология. 2007. <https://vocabulary.ru/termin/proekcija.html>
15. Кьем Э. Новая Книга Посвящена Центральноазиатскому Деспотизму В Древности // 02.05. 2005 <https://russian.eurasianet.org/node/54943>

Nargis Kurbanova

Summary

"Parallel reality" or an attempt at an alternative history, created by K.Marlo in the expression of the concept of "Turk" (The image of Tamerlane – as a contamination of the alter ego and internal complexes of K. Marlo)

The article deals with the expression of the literary concept "Turk" in the work of Christopher Marlo. The research notes that K. Marlow is one of the notable examples of Renaissance writers. The author indicates that in the play "Tamburlaine the Great", both the main character and his antagonist are Turkish rulers. K. Marlow in the play presents Amir Timur as a deeply atheistic person. It becomes evident that K. Marlow depicts a different reality, i.e. "parallel reality". According to some reliable historical sources, it has been revealed that Amir Teymur was a convinced believer, a God-fearing Muslim. Thus, K. Marlow, who

launched an alternative historical and literary format, actually projected his innermost aspirations and thoughts onto the "atheistic" views of Amir Teymur. In other words, K. Marlow got the opportunity to express his atheistic identity with the help of the image of Timur character. It is hypothesized that in fact the character of Amir Teymur was created as the alter ego of the author.

Наргиз Курбанова

Резюме

«Параллельная реальность» или попытка альтернативной истории, созданная К.Марло в выражении концепта «турок» (образ Тамерлана – как контаминация альтер-эго и внутренних комплексов К. Марло)

В статье рассматривается выражение литературного концепта «Турок» в творчестве Кристофера Марло. В статье отмечается что, К.Марлоу по праву, считается одним из самых ярких представителей английской литературы эпохи Возрождения. Автор статьи отмечает что, в данной пьесе К. Марло (“*Tamburlaine the Great*” – «Великий Тамерлан») и главный герой, и его антагонист являются турецкими правителями. К.Марлоу в пьесе преподносит Амира Тимура как глубоко атеистичную личность. Тем самым, автор (К.Марлоу) изображает иную реальность, т.е. «параллельную реальность». Так, как из многих достоверных исторических источников, известно что, Амир Теймур был убежденным верующим, богобоязненным мусульманином. Таким образом, К. Марлоу, запустивший альтернативный историко-литературный формат, фактически проецировал свои сокровенные чаяния и мысли на "атеистические" взгляды Амира Теймура. Иными словами, К.Марлоу тем самым получил возможность выразить свою атеистическую идентичность, с помощью созданного им образа Тимура. А это, в свою очередь, говорит о том, что на самом деле персонаж Амира Теймура создавался как альтер-эго автора.

Rəyçi: fil.f.d., prof. Ş.Xəlilli

Redaksiyaya daxil olma: 10.09.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 27.09.2021

Çapa qəbul olunma: 07.10.2021